

'Education through Self-help is our motto – Karmaveer'

Rayat Shikshan Sanstha's

Chandrabai-Shantappa Shendure College, Hupari,

Tal. Hatkanangale, Dist. Kolhapur 416 203 M. S., India.

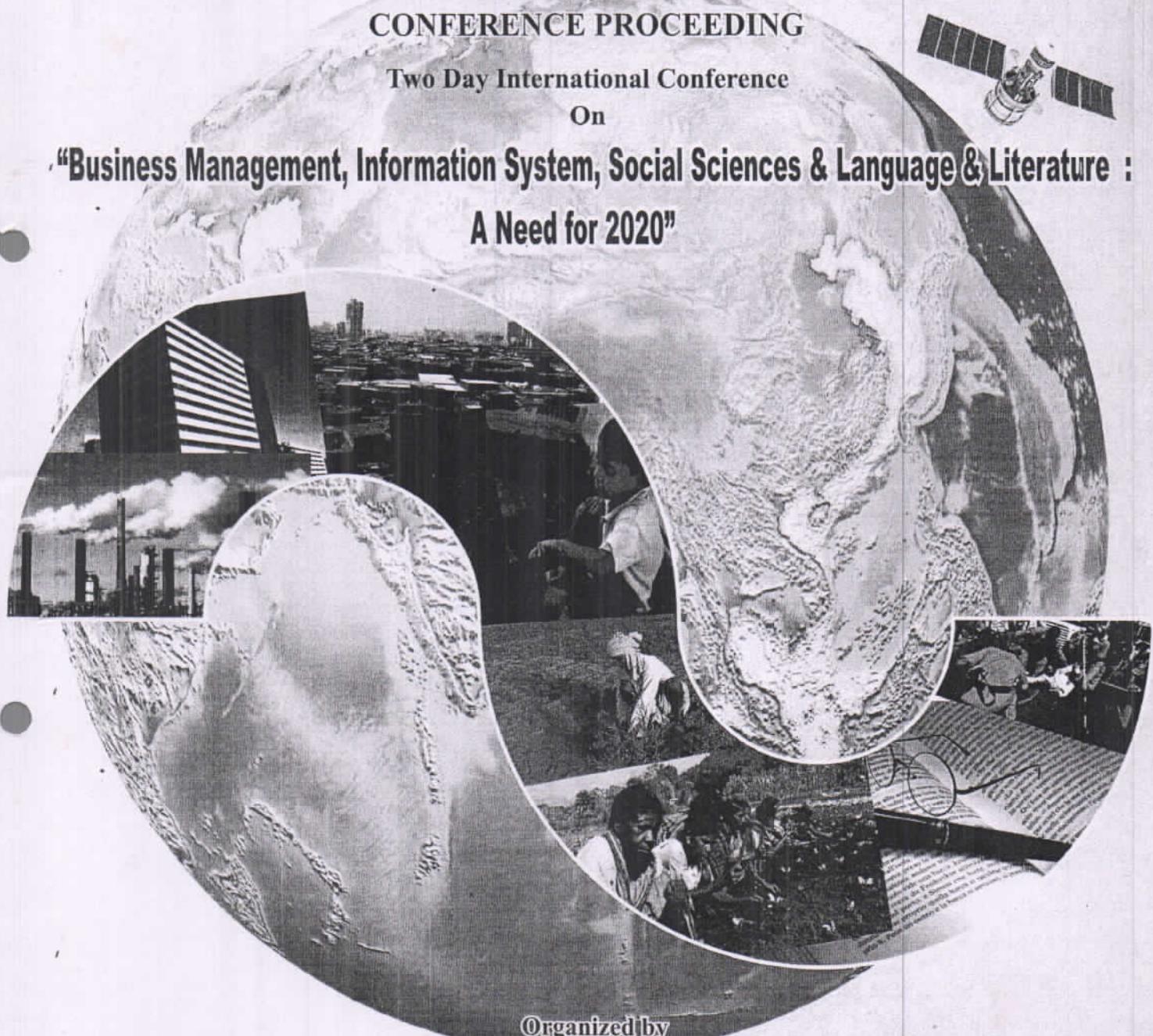
Re-accredited by NAAC with 'B' Grade, CGPA : 2.66

CONFERENCE PROCEEDING

Two Day International Conference

On

"Business Management, Information System, Social Sciences & Language & Literature : A Need for 2020"

Organized by

Chandrabai-Shantappa Shendure College, Hupari in Collaboration with Shivaji University
Commerce and Management Teacher's Association, Kolhapur and BVDU's Institute of
Management and Entrepreneurship Development, Pune

On 4th and 5th December, 2015

श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांचे जव्हार संस्थानातील शैक्षणिक कार्य

प्रा. चंद्रकांत शिवराम गिरी, इतिहास विभाग, चंद्रबाई-शात्ताप्पा शेंडूरे कॉलेज, हुपरी.

जव्हार संस्थानात शिक्षणाची मुहुर्तमेढ श्रीमंत पतंगशहा यांनी रोवली.^१ त्यांनी संस्थानात सुरु केलेल्या सर्व शाळा त्याच्या नंतर आलेले राजेकृष्णशहा व नंतर विक्रमशहा यांनी पुढे चालू ठेवल्या.

विक्रमशहानंतर जव्हार संस्थानचा कारभार श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या हाती आला. त्यांनी १९३८ ते १९४८ पर्यंत जव्हार संस्थानाचे राजेम्हणून राज्यकारभार केला. त्यांनी १९५२ ते १९६२ पर्यंत खासदार म्हणून कार्य केले.^२ श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी प्रजाजनात शिक्षण प्रसार व्हाव्याकडे अधिक लक्ष दिले. त्यांनी संस्थानातील शिक्षणातील पोकळी भरून काढण्याचा प्रयत्न केला. संस्थानात नव्या-नव्या इमारती बांधून जव्हार संस्थानातील इंग्रजी शिक्षणाची सोय केली.^३

जव्हार संस्थानात १९९ गावे होती. प्रत्येक मोठ्या गावात प्राथमिक शाळा सुरु केल्या होत्या. संस्थानात हिंदू. मुस्लीम, द्विश्चन, फारशी इत्यातीचे लोक होते. या सर्वांसाठी फक्त ६ माध्यमिक शाळा होत्या.^४ त्यात ब्राह्मण, प्रभु, वाणी, सोनार, शिंपी, परीट, मराठा, कोळी, मुस्लीम विद्यार्थी शिक्षण घेत होते.

- १) प्राथमिक शिक्षणाला प्राधान्य :- आदिवासी समाजाचा शैक्षणिक विकास घडवून आणण्यासाठी श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी योजनाबद्द आखण्यातील केलेली दिसते. प्रथम त्यांनी संस्थानात प्राथमिक शिक्षणाचा पायादृढ करण्याचा निर्णय घेतला. त्यानंतर उच्च शिक्षणापर्यंत वाटचालं करण्याचा निर्णय घेत होता.
- २) मुलींची शाळा राधा विद्यालय :- (प्राथमिक) जव्हार संस्थानात राधा विद्यालय प्राथमिक शाळा दि. २३ नोव्हेंबर १८६६ रोजी कृष्णशहाराजे यांनी स्थापनक केली होती.^५ मात्र मुलींची संख्या कमी होती. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या प्रयत्नामुळे शाळेत मुलींची संख्या वाढू लागली. शाळेत मुलींची संख्या १७८ झाली. याचे श्रेय यशवंतराव यांना द्यावे लागले. त्यांच्या शैक्षणिक धोरणामुळे आदिवाशी समाजात परिवर्तन सुरु झाले. त्यांच्या महालाच्या प्रत्येक मुख्य गावी प्राथमिक शाळा स्थापन करून आदिवाशी मुलींना मोफत शिक्षण देण्याची सोय केली.
- ३) कृष्ण विद्यालय (के.व्ही. हायस्कूल) :- आदिवाशी मुलामध्ये शिक्षणाची आवड निर्माण व्हावी यासाठी पतंगशहा यांनी जव्हार येथे मराठी शाळेत स्थापना १८९४ मध्ये केली.^६ आज ते कृष्ण विद्यालय म्हणून ओळखले जाते. पूर्वी हे प्राथमिक शाळेत जोडले होते. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी एका प्रशस्त अशा माळ्यानावर निवांत स्थळी त्यांनी इमारतीचे काम सुरु केले. त्यानंतर जव्हार संस्थान १९४८ मध्ये भारतीय संघराज्य विलीन झाले. तेंव्हा एक स्वतंत्र ट्रस्ट स्थापन केला. काही निधी राखून ठेवला. त्यातून इमारतीचे बांधकाम पूर्ण केले. आदिवासी मुलाना चांगला शिक्षण मिळावे म्हणून के.व्ही. हायस्कूलच्या नवीन इमारतीसह इ.स. १९६९ मध्ये जव्हारच्या राजाने हे हायस्कूल नाशिकच्या गोखले शिक्षण संस्थेच्या ताब्यात दिले.^७ हायस्कूल जवळ वस्ती गृहाची सोय केली. त्यामुळे डोंगरद्यातील आदिवाशीच्या मुला-मुलींच्या शिक्षणाची सोय झाली.
- ४) उर्दू शाळा : जव्हार संस्थानात १९१० मध्ये उर्दू शाळाची स्थापना झाली होती. पण त्यासाठी स्वतंत्र इमारत नव्हती. तेंव्हा श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी स्वतंत्र इमारतीची सोय करून दिली. त्यामुळे मुस्लीम मुला-मुलींची सोय झाली.
- ५) विक्रमशहा वसतिगृहाची स्थापना :- जव्हार संस्थान हे डोंगराळा भागात असल्यामुळे तेथे दळणवळणाचा अभाव होता. मुले शिक्षण घेत नव्हती. तेंव्हा आदिवासी मुला-मुलींच्या शिक्षणासाठी वसतिगृहाची आवश्यकता भासू लागली. तेंव्हा श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी जव्हार येथे इ.स. १९५६ मध्ये विक्रमशहा नावाचे वसतिगृह स्थापन केले. या वसतिगृहात ३० विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला होता.^८ या वसतिगृहात आदिवाशीच्या मुलांच्या राहण्याची, जेवणाची, कपड्यांची, पाठ्यपुस्तकांची मोफत सोय केली. त्यामुळे आदिवासी मुला-मुलींमध्ये शैक्षणिक जागृती घडू लागली.
- ६) प्रौढ शिक्षण :- संस्थानातील आदिवासी लोक निरक्षर होते. त्यांच्यासाठी श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी संस्थानात ६ ठिकाणी प्रौढ शिक्षण केले. आदिवासी लोकांना वाचने व लिहाने एवढेच शिकवले. या प्रौढ शिक्षणात स्त्रीयांचाही समावेश करून घेतला. त्यामुळे प्रौढांची संख्या वर्गेली इ.स. १९४६ मध्ये १०० होती.^९ प्रौढ शिक्षणामुळे आदिवासी समाजाचे साक्षरतेचे प्रमाण वाढत होते.
- ७) शारिरिक शिक्षण :- मानवी शरीरयष्टी मजबूत राहण्यासाठी शारिरिक शिक्षणाची गरज असते. ही गरज ओळखून आदिवाशीच्या मुलांची शारिरिक क्षमता वाढण्यासाठी राजधानी जव्हार येथे के.व्ही. हायस्कूल मध्ये शारिरिक शिक्षणाची सोय केली. खेळामध्ये भारतीय खेळांना प्राधान्य दिले. वलीबॉल, फुटबॉल व इतर भारतीय खेळ मुलीसाठी राधा विद्यालयात शारिरिक शिक्षण दिले जात होते.

- c) बालवीर शिक्षण : आदिवाशीच्या मुलांना चांगली शिस्त लागावी, म्हणून श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी आपल्या संस्थानात बालवीर शिक्षण चालू केले. हे बालवीर शिक्षण बालवीर असोसिएशन मुंबई यांच्यामार्फत जव्हार संस्थानात दिले जात असे. बालवीर शिक्षणासाठी जव्हार राजधानीच्या आसपासच्या खेडयातील लोक व विद्यार्थी येत असत. बालवीर शिक्षणामुळे आदिवासी लोकांना व विद्यार्थ्यांना शिस्त लागली.
- १) संस्कार केंद्र : आदिवाशी समाजातील स्पृष्य अस्पृष्य हा भेद नष्ट व्हावा या उद्देशाने भिवंडी येथे 1747-48 मध्ये संस्कार केंद्रस्थापन केले. आदिवासी समाजात नाट्य महोत्सव, किंडा महोत्सव, श्रमदान, प्रदर्शन, शिक्षक संमेलने इ. उपक्रमाच्या सहायाने शैक्षणिक विकास करण्या आला.
- १०) महाविद्यालयीन शिक्षण : जव्हार संस्थानात श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी उच्च शिक्षणासाठी/महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी प्रयत्न केले. पण त्यांच्या कार्याला यश प्राप्त झाले नाही. कारण येथे दलणवळणाची सोय नव्हती. शिवाय महाविद्यालयीन शिक्षण म्हणजे पांढराहत्ती पोसण्यासारखे होते. त्यांनी प्राथमिक शिक्षणावरच भर दिला. पण, त्यांच्या सहका—यांनी नाशिक येथील गोखले शिक्षण संस्थेच्या मदतीने 1984 मध्ये जव्हार येथे उच्चशिक्षणाची सोय केली. आज या महाविद्यालयात अनेक आदिवासी मुले मुली शिक्षण घेत आहेत.
- ११) व्यावसायिक शिक्षण : आदिवासी समाजात दारिद्र्य असल्यामुळे त्यांना व्यवसाय उपलब्ध व्हावा यासाठी त्यांना व्यावसायिक शिक्षण मिळावे नसरसरातील शैक्षणिक विकास. झाला आहे. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांची दखल घेवून महाराष्ट्र शासनाने जव्हार येथे औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था सन 1984 मध्ये स्थापन केली. आज जव्हार परिसरातील अनेक आदिवासी मुले व मुली औद्योगिक प्रशिक्षण घेत आहेत.

संदर्भ :

1. चावूकस्वार युसुफ याकूब, वय वर्ष 78, यांची मुलाखत 3 नोव्हेंबर 2008 स.11.30
2. मुकणे दयानंद जव्हार दर्शन पृ.52
3. वैद्य विष्णू दिनकर, जव्हार संस्थानचा भूगोल व त्यांची ऐतिहासिक माहिती पृ.19
4. मुंबई पुराभिलेखागार, जव्हार स्टेट अॅडमिनीस्ट्रेशन रिपोर्ट 1944 पृ.19
5. मुकणे दयानंद जव्हार दर्शन पृ.107
6. मित्ता पृ.108
7. मुंबई पुराभिलेखागार, जव्हार स्टेट अॅडमिनीस्ट्रेशन रिपोर्ट 1945-46 पृ.20
8. कित्ता पृ.21
9. डिंगोरे कृष्णाजी रामचंद्र, यांची मुलाखत, 3 नोव्हेंबर 2008 दु.3.00 वा. जव्हार

- c) बालवीर शिक्षण : आदिवाशीच्या मुलांना चांगली शिस्त लागावी, म्हणून श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी आपल्या संस्थानात बालवीर शिक्षण चालू केले. हे बालवीर शिक्षण बालवीर असोसिएशन मुंबई यांच्यामार्फत जव्हार संस्थानात दिले जात असे. बालवीर शिक्षणासाठी जव्हार राजधानीच्या आसपासच्या खेडयातील लोक व विद्यार्थी येत असत. बालवीर शिक्षणामुळे आदिवासी लोकांना व विद्यार्थ्यांना शिस्त लागली.
- ९) संस्कार केंद्र : आदिवाशी समाजातील स्पृश्य अस्पृश्य हा भेद नष्ट व्हावा या उद्देशाने भिवंडी येथे 1747-48 मध्ये संस्कार केंद्रस्थापन केले. आदिवासी समाजात नाट्य महोत्सव, किंडा महोत्सव, श्रमदान, प्रदर्शन, शिक्षक संमेलने इ. उपक्रमाच्या सहायाने शैक्षणिक विकास करण्या आला.
- १०) महाविद्यालयीन शिक्षण : जव्हार संस्थानात श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांनी उच्च शिक्षणासाठी/महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी प्रयत्न केले. पण त्यांच्या कार्याला यश प्राप्त झाले नाही. कारण येथे दलणवळणाची सोय नव्हती. शिवाय महाविद्यालयीन शिक्षण म्हणजे पांढराहत्ती पोसण्यासारखे होते. त्यांनी प्राथमिक शिक्षणावरच भर दिला. पण त्यांच्या सहका—यांनी नाशिक येथील गोखले शिक्षण संस्थेच्या मदतीने 1984 मध्ये जव्हार येथे उच्चशिक्षणाची सोय केली. आज या महाविद्यालयात अनेक आदिवासी मुले मुली शिक्षण घेत आहेत.
- ११) व्यावसायिक शिक्षण : आदिवासी समाजात दारिद्र्य असल्यामुळे त्यांना व्यवसाय उपलब्ध व्हावा यासाठी त्यांना व्यावसायिक शिक्षण मिळावे यासाठी श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या प्रयत्नातून महाराष्ट्र शासनाने जव्हार येथे औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था सन 1984 मध्ये स्थापन केली. आज जव्हार परिसरातील अनेक आदिवासी मुले व मुली औद्योगिक प्रशिक्षण घेत आहेत.

गल्यापन : 10 जून 1948 रोजी जव्हार संस्थान भारतीय संघराज्यात विलीन झाले. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांच्या प्रयत्नामुळे आज जव्हार रेसरातील शैक्षणिक विकास झाला आहे. श्रीमंत यशवंतराव मुकणे यांची दखल घेवून महाराष्ट्र शासनाने प्राथमिक व माध्यमिक शाळांव्यतिरिक्त आदिवासी शासकिय आश्रम शाळा सुरु केल्या आहेत. महाराष्ट्र शासन आणि विविध सेवा भावी शैक्षणिक संस्थांच्या मदतीने आदिवासीच्या शैक्षणिक विकासात वाढ होत आहे.

संदर्भ :

1. चाबूकस्वार युसुफ याकूब, वय वर्ष 78, यांची मुलाखत 3 नोव्हेंबर 2008 स.11.30
2. मुकणे दयानंद जव्हार दर्शन पृ.52
3. वैद्य विष्णु दिनकर, जव्हार संस्थानचा भूगोल व त्यांची ऐतिहासिक माहिती पृ.19
4. मुंबई पुराभिलेखागार, जव्हार स्टेट ऑडिमीनीस्ट्रेशन रिपोर्ट 1944 पृ.19
5. मुकणे दयानंद जव्हार दर्शन पृ.107
6. मित्ता पृ.108
7. मुंबई पुराभिलेखागार, जव्हार स्टेट ऑडिमीनीस्ट्रेशन रिपोर्ट 1945-46 पृ.20
8. कित्ता पृ.21
9. डिंगोरे कृष्णाजी रामचंद्र, यांची मुलाखत, 3 नोव्हेंबर 2008 दु.3.00 वा. जव्हार